

PREMISE PENTRU O CERCETARE STILISTICO-PRAGMATICĂ A ARTICOLULUI HOTĂRÂT ÎN LIMBA ROMÂNĂ

MARIA ALDEA
Universitatea «Babeş-Bolyai»
Cluj-Napoca, România

0. Problema articolului¹ românesc a suscitat atenția cercetătorilor români și străini. Lucrările consacrate acestuia îl tratează fie la nivel gramatical (morfo-sintactic), fie la nivel stilistic (valori afective), însă, ambele abordări se circumscriu planului limbii ca sistem. Lucrarea noastră își propune drept obiect de cercetare studiul articolului hotărât la nivel stilistico-pragmatic, înțelegând prin stilistico-pragmatic nivelul vorbirii, limbajul oral. Oprindu-ne doar la studiile consacrate analizei valorilor afective ale articolului în limba română, constatăm că acestea sunt foarte puține², de aici, gradul de dificultate pe care-l ridică o asemenea abordare.

Apelând la concepția coșeriană asupra vorbirii, vom arăta, pe de o parte, că, spre deosebire de valorile realizate în planul limbii, articolul hotărât funcționează diferit la nivelul vorbirii, înregistrând alte valori și, pe de altă parte, vom căuta să-l încadrăm în grupul determinanților numelui, oferind, astfel, puncte de plecare pentru o analiză stilistico-pragmatică a acestuia.

1. Pornind de la dihotomia saussuriană **langue/parole**,³ Coseriu (1994: 52-60) o va reinterpretă, considerând, pe de o parte, că **vorbirea** trebuie să fie luată ca bază, «necesitățile și funcțiunile din vorbire [...] ca măsură pentru toate manifestările limbajului, chiar și pentru ceea ce este limba în vorbire [...], fiindcă vorbim totdeauna o limbă» și, pe de altă parte, distingând în cadrul **limbii** între o *limbă istorică*, înțeleasă ca «o limbă care s-a dezvoltat în istorie, cu o sumă de tradiții comune, și care se recunoaște ca limbă de către propriii ei vorbitori, și de vorbitorii altor limbi» și o *limbă funcțională*, limba care funcționează în discursuri, un sistem lingvistic unitar «sintopic, sinstratic și sinfazic». Prin urmare, propunem

¹ În limba română, după structura lexicală formală, articolul se clasifică în: articol hotărât (-l, -a, -i, -le, -lui, -ei, -lor), articol nehotărât (un, unui, o, unei, niște, unor), articol posesiv genitival (al, a, ai, ale, alor), articol demonstrativ adjectival (cel, celui, cea, celei, cei, cele, celor).

² Florica Dimitrescu: «Observații asupra valorilor afective ale articolelor nehotărâte în limba română». *Studii și cercetări lingvistice*, nr. 1-2 (1954), pp. 93-97; Valeria Guțu-Romalo: «Unele valori ale articolului în limba română actuală». *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*. București, 1958, pp. 365-371; Ecaterina Mihăilă: «Utilizări ale articolului în poezia actuală». *Studii și cercetări lingvistice*, nr. 5 (1985), pp. 427-430; Rodica Ocheșeanu: «Observații asupra folosirii articolului genitival în limba presei actuale». *Limba Română*, nr. 4 (1957), pp. 27-30; Ljiviu] O[nu]: «Valoarea stilistică a articolului nehotărât». *Steaua*, nr. 3 (1955), pp. 120-122; R. Piotrovski: «Întrebuintarea artistică a articolului la scriitorii români». *Studii și cercetări lingvistice*, nr. 3 (1960), pp. 625-632; R. Piotrovski: «Articolul hotărât și cel nehotărât în proza și în poezia românească». *Cercetări de lingvistică*, nr. 1 (1965), pp. 143-146.

³ În accepția lui Saussure, **langue** reprezintă sistemul lingvistic care se realizează în vorbire și aparține societății, iar **parole** este realizarea individuală a limbii.

ca analiza articolului hotărât să se facă prin raportare la cele două planuri enunțate mai sus: planul limbii și planul vorbirii.

2. Precizăm, în continuare, valorile atribuite articolului hotărât în planul limbii, valori pe care le-am prezentat detaliat într-o altă lucrare.⁴

2.1. În planul limbii, în analiza articolului se conturează două direcții de interpretare, anume (1) o direcție clasică, care consideră articolul ca parte de vorbire,⁵ adică cuvânt, și (2) o direcție structuralistă, care acordă articolului statutul de morfem al categoriei gramaticale a determinării, a patra categorie gramaticală a numelui. În susținerea acestei de-a doua interpretări, aduc argumente majoritatea cercetătorilor,⁶ care au considerat că a patra categorie gramaticală a substantivului, categoria gramaticală a determinării, cuprinde, în limba română, trei termeni:⁷ articol hotărât, articol nehotărât și articol Ø, întrucât «articolul exprimă valori nu noțiuni» (Diaconescu 1961: 168). Așadar, articolul românesc exprimă trei valori: (a) nedeterminat, când substantivul este nearticulat, (b) determinat —indefinit, când substantivul este articulat indefinit— și (c) determinat —definit, când substantivul este articulat definit—, și realizează trei opoziții:

1. (a) nedeterminat – (b) determinat nehotărât;
2. (a) nedeterminat – (c) determinat hotărât;
3. (b) determinat nehotărât – (c) determinat hotărât (Guțu-Romalo 1967: 229).

Observație: Din punctul nostru de vedere, emitem ipoteza că opoziția ar trebui să se realizeze între **determinare** (substantiv+articol hotărât) / **nedeterminare** (substantiv+articol Ø), întrucât orice opoziție se realizează între doi termeni, terțul sau al treilea termen fiind exclus. Această opoziție a fost analizată de E. Vasiliu (1952: 32-36) și de Valeria Guțu-Romalo (1958: 365) în termenii *abstract/concret*, de Șt. Iacob (1957: 17) – *parte/întreg*, de Ion Coja (1983: 240) – *cunoscut/necunoscut*, de Ana Vrăjitoru (1995: 3-7) – *particular/general* etc.

2.2. Argumentele pro și contra pentru una sau alta din interpretări, ne-au determinat să propunem o altă interpretare a articolului hotărât, anume cea de flectiv casual. Expunem aici argumentele noastre.

2.2.1. Analizând definiția morfemului, «cea mai mică unitate dotată cu sens», D.D. Drașoveanu (1994-1995) sesizează că «sub morfem se cuprind și segmentele constante din

⁴ Vezi Maria Aldea: «Conceptul de “articol” în limba română: cercetare bibliografică». *Lingua. A. Lingvistică*, anul I (2002), pp. 41-53.

⁵ Argumentele aduse în sprijinul acestei interpretări se bazează pe următoarele particularități: (a) are origine pronominală (provine din demonstrativul latin *ille*), (b) manifestă independență formală (mai ales, cele nehotărâte, posesive și demonstrative), fapt ce permite intercalarea unor determinanți, (c) caracterul analizabil al structurii interne în rădăcină (*-l-*, *-un-*) și desinențe (*-ui-*, *-or-*).

⁶ Paula Diaconescu, Valeria Guțu-Romalo, Al. Graur, I. Iordan, Al. Niculescu, I. Coteanu, Vl. Robu, D. Irimia, I. Coja ș.a.

⁷ Cei mai mulți lingviști sunt de acord că articolul posesiv genitival și cel demonstrativ adjectival nu pot fi incluse printre morfemele categoriei determinării, pentru că ultimele cercetări au demonstrat comportamentul și statutul pronominal al acestora. Vezi, în acest sens, Manoliu-Manea (1968), Drașoveanu (1997: 101-106), Neamțu (1970: 313-322, 1993: 191-203, 1997-1998). De asemenea, există situații în care atât articolul hotărât, cât și cel nehotărât nu reprezintă morfeme ale determinării, ci sunt pur și simplu elemente formative în structura unor cuvinte, cum ar fi, de exemplu, cazul structurilor pronominale de tipul *dânsul*, *altul* etc., al numeralelor ordinale de tipul *al doilea*, *al treilea* etc., al prepozițiilor cu genitivul *împotriva*, *contra* etc., al substantivelor de tipul *lui Jeni*, *un Creangă* etc.

paradigme: rădăcina, tema lexicală, sufixele derivative. Neajunsul major al noii accepții a morfemului este că, totul fiind morfem, se șterge diferența dintre «sensul lexical» și «sensul gramatical», făcându-se, implicit, imposibilă definirea categoriei gramaticale. Cât privește diferențierea morfemului în (a) morfem radical sau tematic și (b) morfem gramatical, aceasta nu reprezintă decât un paliativ în care se conține, ca în (a), o contradicție în termeni, fie, ca în (b), un pleonasm în spatele căruia stă, de fapt, un altul, și mai jenant, cel de morfem morfologic» și propune ca «elementul variabil din paradigma unuia și aceluiași cuvânt» să fie numit flectiv, nu morfem, pe baza considerentelor enumerate anterior. Prin urmare, «Sub aspect formal, flectivul este elementul variabil din paradigmele flexiunii. Considerat drept componentă a solidarității conținut-expresie, flectivul este segmentul de expresie al unei categorii gramaticale, iar categoria gramaticală este conceptul exprimat printr-un flectiv» (Drașoveanu 1994-1995).

2.2.2. Așadar, acceptând această precizare, vom afirma că articolul hotărât nu este morfem al categoriei gramaticale a determinării, ci este flectiv cazual, marcă a categoriei gramaticale a cazului. În interpretarea articolului hotărât ca flectiv cazual aducem, pe lângă clarificarea terminologică de mai sus, următoarele argumente:

- (1) este un element dependent care întotdeauna se grupează cu substantivul pe care-l însoțește, neputând exista independent;
- (2) nu se poate combina cu mijloacele suprasegmentale, de exemplu, intonația, pentru că nu este sintagmă;
- (3) are un inventar limitat;
- (4) nu poate avea funcție sintactică;
- (5) este singurul care poate face ca orice parte de vorbire să se comporte ca un substantiv și, în plus, să convertească substantivele proprii în substantive comune.

3. Integrând în cadrul dihotomiei **langue/parole** și opoziția **gramatica limbii** vs. **gramatica vorbirii**, Coseriu (1985: 208) o definește pe cea de a doua precizându-i obiectul: «tehnica generală a activității lingvistice» și sarcina: «de a recunoaște și descrie funcțiunile specifice ale vorbirii ca activitate și de a indica instrumentele ei specifice, care pot fi atât verbale, cât și extraverbale».

3.1. Înscrisă în această tehnică a vorbirii, a limbajului ca activitate, determinarea este văzută ca suma operațiilor care «se execută pentru a spune ceva despre ceva prin intermediul semnelor limbii, sau pentru ‘a actualiza’ și a orienta spre realitatea concretă un semn ‘virtual’ (aparținând ‘limbii’), sau pentru a delimita, preciza și orienta referința unui semn (virtual sau actual)» (Coseriu 1985: 209). Nu vom analiza aici determinarea în general, ci ne vom opri doar la determinarea nominală, pentru că se știe că unul din determinanții numelui este articolul hotărât (pe lângă celelalte tipuri de articole, adjective, numerale, prepoziții).

3.2. Pornim în demersul nostru de la distincția pe care Bally o operează în cadrul determinării nominale între «actualizare» și «caracterizare», distincție considerată de Coseriu insuficientă, pentru că aceasta, determinarea nominală, ca să fie completă, ar trebui să cuprindă patru tipuri de operații: actualizare, discriminare, delimitare și identificare. În analiza noastră, ne vom ocupa numai de actualizare, deoarece actualizarea este prima operație care e necesară limbajului ca activitate, adică vorbirii, în sensul că orientează un semn virtual, un concept spre o reprezentare reală.

3.2.1. Atunci când actualizăm un concept «l identificăm cu o reprezentare reală» (Bally 1965: 77), noțiunile abstracte devin concrete, iar «funcția actualizării e de a transforma limba în vorbire» (Bally 1965: 82). La această accepție se raliază și Coseriu (1985: 212), pentru care **actualizarea** este «operația prin care semnificatul nominal se transformă de la <esență> (identitate) la <existență> (ipsitate) și prin care numele unei <ființe> (de ex., *hombre*) devine denotatul unei entități (de ex., *el hombre*), al unui <existențial> căruia identitatea semnificată i se atribuie prin actul însuși al denotării», pentru că «Numai în vorbire (el hablar) un nume poate denota obiecte» (*idem* 1985: 211). Această trecere de la «esență» la «existență», de la virtual la concret se face cu ajutorul unor determinatori⁸ nominali, de tipul adjectivelor pronominale, al numeralului (cu valoare adjectivală), al prepozițiilor, al articolului.

3.2.2. În planul vorbirii, în schimb, articolul hotărât se comportă ca/și este un **actualizator**, adică prezența lui pe lângă un nume transformă numele dintr-un concept generic-virtual (*băiat*) într-o reprezentare reală (*băiatul*), adică din sistem, de la semnificație, se ajunge la realitatea concretă, la designație. Însă, nu putem afirma că articolul hotărât realizează concretizarea singur, ci numai împreună cu intenția emițătorului acesta face ca numele să aibă o realizare reală.

Prin urmare, articolul hotărât actualizează identificarea unui obiect cunoscut. Aceasta nu înseamnă că articolul hotărât individualizează prin el însuși, ci împreună cu contextul verbal și extraverbal acesta conferă o actualizare substantivului. Această funcție a articolului hotărât diferă de cea a lui *un, o*⁹ «articol nehotărât» care actualizează un substantiv ce apare pentru prima dată în discurs.

Dar problema noastră nu își găsește aplicarea în cadrul opoziției substantiv + articol hotărât / *un, o* + substantiv, ci în termenii opoziției substantiv + articol hotărât / substantiv + articol Ø, adică concret / virtual (general).

Așadar, absența articolului hotărât este semnul conceptului și al genericului; ea poate fi teoretizată dacă analizăm cu atenție situațiile de comunicare, de enunțare, sintaxa substantivului (funcțiile sintactice, topica substantivului însoțit sau nu de determinanți, alții decât articolul hotărât etc.). De asemenea, prezența articolului hotărât e cerută de unele funcții sintactice ale substantivului (de ex., subiect, complement direct, nume predicativ ș.a.).

3.2.2.1. Prin urmare, articolul hotărât este, în planul vorbirii, un **actualizator**, care arată că obiectul, referentul se presupune că e cunoscut de către interlocutor. Spunem **se presupune**, pentru că la această formulare am ajuns în urma sintetizării și analizării unor date pe care le-am obținut pe baza unui anchete.¹⁰ Chestionarul nostru conținea următoarea întrebare care a fost adresată pe cale directă:

«În următoarele enunțuri: /Băiatul sună la ușă/, /Băiatul meu sună la ușă/, /Băiatul acela sună la ușă/, /Alt băiat sună la ușă/, /Un băiat sună la ușă/, /Băiat este un substantiv/ există vreo diferență?»

Astfel, am constatat că în conștiința vorbitorilor se realizează următoarele opoziții:

(1) substantiv + articol hotărât / substantiv + articol hotărât + adjectiv posesiv = sens

⁸ «Instrumentele verbale care îndeplinesc aceste funcțiuni [*actualizare, cantificare, selectare, situare* (subl. n.)] se pot numi determinatori nominali» (Coseriu 1985: 209).

⁹ *Un, o* cunosce în limba română trei valori morfologice: numeral cardinal, adjectiv nehotărât și articol nehotărât.

¹⁰ Ancheta s-a realizat pe un eșantion de 400 studenți din anii I-IV de la Facultatea de Litere.

- cunoscut, general / sens cunoscut, dar precis, exact, concret;
- (2) substantiv + articol hotărât + adjectiv demonstrativ / adjectiv nehotărât + substantiv + articol Ø = cunoscut de emițător, dar posibil să nu fie cunoscut de receptor / este real, dar poate fi necunoscut;
- (3) substantiv + articol nehotărât / substantiv + articol Ø = sens cunoscut, general / abstract, necunoscut.

Notăm, aşadar, că gradul de actualizare se manifestă în ordine crescătoare de la o cunoaştere posibilă, reală (*un băiat, alt băiat, acel băiat*) la o cunoaştere generală (*băiatul*) şi, în cele din urmă, la cunoaşterea concretă, precisă (*băiatul meu*).

De asemenea, într-o analiză a discursului, articolul hotărât este considerat anaforă, adică arată că lexele a fost deja menţionat sau este deja cunoscut.

4. Dacă în planul analizei concrete, distingeam două ipostaze în interpretarea articolului hotărât, pe de o parte, flectiv cazual (vezi *supra* 2.2.) şi, pe de altă parte, element formativ în structura unor anumite construcţii (vezi *nota* 7), la nivel stilistico-pragmatic, putem afirma că articolul hotărât dobândeşte valori noi. Şi anume, acesta devine un actualizator cu o dublă funcţie: actualizează componentul (substantivul) concentrând în acesta unele valori stilistico-semantice¹¹ de creştere a afectivităţii şi a participării actanţiale şi aşază GN (substantiv + articol hotărât + alţi determinanţi) în centrul discursului, focalizându-l în discurs.

BIBLIOGRAFIE

- BALLY, Charles (1965): *Linguistique Générale et Linguistique Française*. Bern.
- CÂMPEANU, Eugen (1997): *Stilistica limbii române*. Cluj-Napoca: Quo Vadis.
- COJA, Ion (1983): *Preliminarii la gramatica raţională a limbii române. Vol. I. Gramatica articolului*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Pedagogică.
- COPCEAG, Dumitru (1964): «Un caz de omitere a articolului în limba română şi în limbile ibero-romanice». *Studii şi cercetări lingvistice* 2: 221-228.
- COSERIU, E. (1985): «Determinare şi cadru. Două probleme ale unei gramatici a vorbirii». În: *Ferdinand de Saussure. Şcoala geneveză. Şcoala sociologică. Direcţia funcţională. Şcoala britanică*. Bucureşti, pp. 208-238.
- (1994): *Prelegeri şi conferinţe*. Iaşi.
- COTEANU, Ion (1973): *Stilistica funcţională a limbii române*. Vol. I-II. Bucureşti: Editura Academiei.
- DIACONESCU, Paula (1961): «Un mod de descriere a flexiunii nominale, cu aplicaţie la limba română contemporană». *Studii şi cercetări lingvistice* 2: 163-192.
- DRAGOŞ, Elena (1994): «Considérations sur l'article en roumain (la perspective pragmatique)». *Revue Roumaine de Linguistique* 2: 173-177.
- DRAŞOVEANU, D.D. (1994-1995): *Curs de sintaxă*. Ținut la Facultatea de Litere. UBB. Cluj-Napoca.
- (1997): *Teze şi antiteze în sintaxa limbii române*. Cluj-Napoca: Clusium.
- GRAMATICA ACADEMIEI (1963): *Gramatica limbii române*. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită.

¹¹ În plan semantic, articolul hotărât va fi interpretat drept un mijloc de dezambiguizare a numelui. El intră în relaţie cu conceptele pe care le actualizează, fapt ce determină ca sensurile lor să interacţioneze unele cu altele şi, astfel, să ne conducă la ambiguitatea, respectiv dezambiguizarea comunicării.

- București: Editura Academiei.
- GUILLAUME, G. (1969): *Langage et science du langage*. Paris.
- GUȚU-ROMALO, Valeria (1967): «Articolul și categoria determinării în limba română». În: *Elemente de lingvistică generală*. București: Editura Științifică.
- (1968): *Morfologie structurală a limbii române (substantiv, adjectiv, verb)*. București: Editura Academiei.
- IACOB, Șt. (1957): «Determinare și individualizare». *Limba română* 3: 14-21.
- IORDAN, Iorgu [et alii] (1967): *Structura morfologică a limbii române contemporane*. București: Editura Științifică.
- IORDAN, Iorgu; ROBU, Vladimir (1978): *Limba română contemporană*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- IORDAN, Iorgu (1975): *Stilistica limbii române*. București: Editura Științifică.
- KLEIBER, Georges (1990): *La sémantique du prototype. Catégories et sens lexical*. Paris: Presses Universitaires de France.
- MANOLIU MANEA, Maria (1968): *Sistematica substitutelor din limba română contemporană standard*. București: Editura Academiei.
- NEAMȚU, G.G. (1970): «Despre calitatea de pronume a lui *cel* (*cea, cei, cele*)». *Cercetări de lingvistică* 2: 313-322.
- (1993): «*Cel* (*cea, cei, cele*) – schiță morfosintactică». *Cercetări de lingvistică* 1-2: 191-203.
- (1997-1998): *Probleme controversate de gramatică românească*. Curs ținut în cadrul programului de Studii Aprofundate de la Facultatea de Litere. UBB. Cluj-Napoca.
- MOESCHLER, Jacques; REBOUL, Anne (1999): *Dicționar enciclopedic de pragmatică*. Cluj: Echinox.
- POTTIER, Bernard (1992): *Théorie et analyse en linguistique*. Paris: Hachette.
- TARABA, Ján (1983-1984): «Quelques principes pour l'étude du sémantisme des cas du latin classique». În: *Graecolatina et Orientalia*, (Bratislava), XV-XVI, pp. 75-96.
- (1985-1986): «Valeurs d'ensemble des cas et rôles sémantiques (avec application aux nominatifs et accusatifs latins)». *Graecolatina et Orientalia* [Bratislava] XVII-XVIII: 67-87.
- VASILIU, E. (1952): «Problema articolului și a funcțiilor sale în limba română». *Limba română* 1: 32-36.
- VIANU, Tudor (1968): *Studii de stilistică*. Ediție îngrijită, cu studiu introductiv de Sorin Alexandrescu. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- VRĂJITORU, Ana (1995): «Valorile categoriale dezvoltate la articolele hotărât și nehotărât la substantivele comune ale limbii române». *Limba română* 1-2: 3-7.